

Božidar Debenjak

APOKRIFI NOVEGA TESTAMENTA

1. Kanon in apokrif

V svoji današnji obliki je *Novi testament* (NT) ali *Nova zaveza* kanonična zbirka del o Kristusovem življenju in nauku, ki jo sestavljajo štirje evangeliji, en spis o delovanju apostolov, 14 pisem pod imenom apostola Pavla in sedem pod imeni drugih apostolov ter Janezova apokalipsa. Ta dela niso nastala naenkrat in tudi niso bila hkrati sprejeta v kanon. A o tem več pozneje.

Beseda *evangelij* pomeni »dobra novica«, »dobro sporočilo«, »dobro oznanilo«, zato so ga slovenili tudi z besedo »blagovest«. Poimenovani so z značilno oznako »po«: »evangelij po Mateju« in »po Marku« in »po Luki« in »po Janezu«. Pripisani so namreč osebam iz ožjega kroga Jezusovih učencev: »mitničarju« Mateju, Petrovemu spremljevalcu in tolmaču Marku, zdravniku Luki in učencu Janezu, ki je bil kot najmlajši med dvanajsterimi Jezusu najbolj pri srcu. Prvi trije evangeliji so si slogovno in po snovi najbolj podobni, zato so jih bibličisti združili v skupino »sinoptičnih«, kar v grščini približno pomeni »tisti, ki imajo skupen pogled«, medtem ko je *Evangelij po Janezu* napisan v drugem slogu, mnogo manj pripovedno in močno simbolično. Vsak od teh evangelijev izvira iz druge zgodnjekrščanske skupnosti in ima svojo teologijo. Najstarejši je *Evangelij po Marku* (Mr), mlajša sta *Evangelij po Mateju* (Mt) in *Evangelij po Luki* (Lk), najmlajši je *Evangelij po Janezu* (Jn). Kdo so bili pisci, so ugibali že v 2. stoletju, najstarejše domnevanje ima že škof Papija (Papias iz Hierapolis v Frigiji, okrog leta 130). *Apostolska dela* (Apd, tudi *Dejanja apostolov*) je neke vrste kronika, njen avtor naj bi bil po uveljavljeni teoriji istoveten s piscem *Evangelija po Luki*.

Med 14 pismi pod imenom apostola Pavla so nekatera res Pavlova, nekatera iz Pavlove šole, eno, *Pismo Hebrejcem*, pa ima zagotovo drugega avtorja. Sledijo Jakobovo pismo, dve Petrovi, tri Janezova in eno Judovo. Avtorji naj bi bili po izročilu Jezusova brata Jakob, imenovan »Jakob Pravični«, in Juda, apostol Peter ter pisec *Evangelija po Janezu*. *Apokalipsa* ali *Janezovo Razodetje* naj bi prav tako izvirala od apostola Janeza. Gre za preroško napoved konca dob.

Preden so bila ravno ta dela, vsa ta dela in samo ta dela prejeta v kanon, je obstajalo še več vzporednih del, ki so bila tem delom sorodna po slogu in snovi, ki pa niso bila sprejeta v kanon, čeprav so bila nekatera dolgo časa v rabi v kateri od cerkva: razni evangeliji, pisma, apokalipse. Vsi drugi evangeliji, razen štirih kanoniziranih, štejejo danes med *apokrif*e, isto velja za apokalipse. Nekatera druga dela, tako dve pismi pod imenom Klementa Rimskega, Barnabovo pismo ter Pastir Herma, ki so bili marsikje sestavni deli NT, se danes navajajo med apostolskimi očeti. Grški glagol *apokrypto* pomeni »skrijem«. Dobesedni pomen izraza *apokrif* je torej »skriti spis«, morda tudi »skrivni spis«. Beseda »apokrif« je lahko tudi prevod za hebrejski *ganuz* (knjiga, ki je izločena iz liturgične rabe; *geniza* je shramba, v kateri se hranijo taki izločeni spisi, bodisi ker ne ustrezajo več bodisi ker so iztrošeni¹); v tem primeru so *apokrif*i spisi, ki so bili po preskusu v liturgiji *đani ad acta*. V polemični rabi je izraz potem pomenil »nepristen« ali celo »ponarejen« tekst, »podtaknjen tekst«. Tu ga uporabljamo samo v pomenu »tekst, ki ni bil sprejet v kanon«.

V pomenu »nekanonični tekst« se včasih uporablja izraz *pseudo-epigraf*, ki dobesedno pomeni »spis, ki je napačno pripisan kaki osebi«. Toda ta izraz je lahko zavajajoč: denimo kanoničnega *Drugega Petrovega pisma*, ki je najmlajše besedilo NT, nastalo okoli leta 150, gotovo ni apostol Peter niti napisal niti narekoval, temveč mu je pač le pripisano. Od pisem pod imenom apostola Pavla jih je šest pristnih, druga so delo njegovih učencev, *Pismo Hebrejcem* pa niti to ne. Vsi ti spisi pa so v kanonu NT.

1 Z njimi se mora do kraja ravnati spoštljivo; v genizi so shranjeni do spoštljivega uničenja. Geniza sinagoge v Kairu, raziskana konec 19. stoletja, pa ni hranila samo iztrošenih zvitkov *to*re, temveč je vsebovala tudi mnoge nenavadne spise, katerih pomen je postal jasen šele po odkritjih v Kumranu.

Ob robu izročila o Jezusovem življenju in delovanju so še Jezusovi izreki, ki niso bili sprejeti v evangelije. To so agrafa (grško *agráphon* pomeni »nezapisan«, namreč izrek). Nekaj jih najdemo že v *Apostolskih delih*, v Pavlovih pismih in v rokopisnih variantah evangelijev, več pa pri »apostolskih očetih«, nekatere pa celo pri muslimanskih avtorjih. Tudi tista agrafa, ki jih najdemo pri »apostolskih očetih«, izvirajo včasih iz znanih apokrifnih evangelijev.

2. Jezus Kristus

O življenju Jezusa Kristusa vsebujejo evangeliji malo otipljivih podatkov, ki jih je mogoče časovno identificirati. Če za zgodbo o »pomoru nedolžnih otročičev« nimamo kakih potrdil zunaj evangelijev, pa je trdna točka Herod Veliki, okruten vladar, ki je bil na oblasti od leta 37 pr. n. št. do smrti leta 4 pr. n. št. Leta 7 pr. n. št. je dal zadaviti svoja lastna sinova. Masaker dečkov do dveh let starosti se je torej lahko zgodil leta 5 ali 4 »pred Kristusovim rojstvom«, Jezus se je torej rodil leta 7 ali 6 pred našim štetjem. Naše štetje, tradicionalno imenovano »pred Kristusom« in »po Kristusu«, je bilo vpeljana razmeroma pozno, prej so datirali po judovski tradiciji od stvarjenja sveta ali pa po rimski od ustanovitve Rima. Opat Dionisius Exiguus ali Dionizij Nizkorasli pa je vpeljal datiranje od Kristusovega rojstva, a se je žal pri tem zmotil za šest do sedem let. Herodov pomor otrok do dveh let starosti se je moral pač zgoditi pred Herodovo smrtjo, umrl pa je leta 4 pred našim štetjem.²

- 2 Dionysius Exiguus je bil po rodu Skit, živel je v Rimu, rojen je bil pribl. 470, umrl pribl. 550. Poleg datiranja po Kristusove rojstvu je vpeljal še izračunavanje Velike noči po prvi pomladni polni luni. V izračunavanju Jezusovega rojstva se je zmotil, ker ni upošteval, da gre pri Oktavijanu in Avgustu sicer za isto osebo, a da mora v seštevku leta vladanja pred njegovo titulo *augustus* in vladanja s to titulo obravnavati kot dve obdobji in ju sešteti. V *Slovenskem standardnem prevodu Svetega pisma* (SSP, 1996) sicer piše pod črto na str. 1477: »Herod: vladar Herod Veliki, ki je živel od ok. l. 73 pr. Kr do l. 4 po Kr.« To bizarno napako o letnici Herodove smrti pripisujem nevednemu korektorju, saj je na drugem mestu v SSP (str. 1943) pravilen podatek o Jezusovem rojstvu. Ob Mt je mnogo jasnejša nemška *Jerusalemmer Bibel* (6. izdaja 1985, ponatis 1992), ki pravi na str. 1378: »v času kralja Heroda: okoli leta 5 ali 4 pred krščanskim štetjem časa, ki se po pomoti začenja nekaj let po Kristusovem rojstvu [...] Herodes je vladal od 37 do 4 pr. Kr.«

Za datiranje Kristusove smrti imamo oporo v naslednjih podatkih: nastop Janeza (Krstnika) v 15. letu vladanja cesarja Tiberija, Pilat prokurator, Kajfa vrhovni svečenik (Lk 3:1–2).³ Pontius Pilatus je bil prokurator v letih 26–36, Josephus Kaiaphas pa je bil vrhovni svečenik v letih 18–36. Jezus Kristus je umrl na križu torej po letu 26,⁴ najverjetneje leta 30, saj začne Janez Krstnik delovati najbrž jeseni 27, leta 29 pa je bil vržen v ječo na trdnjavi Machairos in obglavljen, ker je bičal nemoralni zakon Heroda (vzel si je za drugo ženo Herodiado, ženo svojega brata).

Kristusovo javno delovanje se začne potemtakem konec leta 27 ali v začetku leta 28 in traja do smrti na križu na petek 14. nisana (7. aprila) leta 30.⁵ Obdobje vstalega Kristusa zaobsega 50 dni do binkošti leta 30. Po tem datumu se začanja zgodovina učencev.

Jezusovi učenci so sprejeli poročilo o vstajenju in so začeli ustno širiti njegov nauk. Jezus je učil svoj nauk eno leto ali pa tri leta pred smrtjo na križu (evangeljska poročila omogočajo obe razlagi). Govoril je aramejsko, kar je bil tedaj splošno govoreni jezik, učenci pa so njegov nauk reproducirali po spominu in njihovi poslušalci so ga potem zapisali v več vzporednih zapisih, iz katerih so bili pozneje izoblikovani evangeliji, zbirke izrekov in drugi zapisi, prvotno v aramejskem jeziku, pozneje pa so jih prevedli v grščino. Do nas aramejska besedila niso prišla, a od Hieronima vemo, da je imel v

- 3 »V petnajstem letu vladanja cesarja Tiberija, ko je bil Poncej Pilat upravitelj Judeje in Herod četrtni oblastnik Galileje, njegov brat Filip pa četrtni oblastnik Itureje in Trahonitide ter Lizanija četrtni oblastnik Abilene in ko sta bila velika duhovnika Hana in Kajfa, se je v puščavi zgodila Božja beseda Janezu [...].« Petnajsto leto Tiberijevega vladanja je po je po rimskem štetju čas med 19. avgustom 28 in 18. avgustom 29, po sirskega štetju pa od septembra/oktobra 27 do septembra/oktobra 28. Vrhovni svečenik Hannas je odstavljen leta 15, Jožef imenovan Kaiaphas je vrhovni svečenik v letih 18–36. Herodes Antipas je tetarrah od očetove smrti, njegov brat Archelaos je odstavljen leta 6, polbrat Philippos vlada do smrti (33–34), Lysanias pa postane tetarrah v času Tiberija.
- 4 Tedaj je izpolnil 33 let, ki mu jih tradicija pripisuje ob smrti, leta 30 pa 36 ali 37 let. Teološka izpeljava pri Ireneju (*Adv. haer.* II, 22), da naj bi bil ob smrti star 46 let (v navezavi na besede o Abrahamovih letih, *Jn* 8:56–57), ne vzdrži, ker se ne ujema s podatki, kdaj sta službovala Pilatus in Kaiaphas.
- 5 Pasha pade ravno na soboto 8. aprila 30 in ponovno 4. aprila 33, a drugi datum ne pride več v poštev.

rokah neki evangelij, ki ga pripisuje Mateju, in da je iz njega navajal variante besedila h kanoničnemu grškemu *Evangeliju po Mateju*. Kristusov nauk torej poznamo iz poznejšega, vseskozi grškega *Novega testameta*, ki vsebuje le peščico aramejskih citatov: *raka* (bedak), *thalita kumi* (dekle, vstani!) in *Eli, Eli, lama sabahtani!* (Bog, Bog, zakaj si me zapustil!). Iz NT se ne da docela jasno razbrati niti njegov življenjepis: kot pravijo njegovi rojaki iz Nazareta, je sin tesarja Jožefa in Marije, ima štiri brate in več sester (Mt 13:55–56, Mk 6:3, Lk 4:22). Fokus evangelijev pa je eno ali nekaj let javnega delovanja, njegov nauk ter smrt na križu in vstajenje.

3. Nastanek *Novega testameta*

Neposredni učenci so učiteljev nauk širili ustno. Kdaj so nastali prve zapiski v aramejščini in kako so se iz njih razvili evangeliji v grščini, je predmet mnogih ugibanj. Najstarejši je *Evangelij po Marku*, ki ni nastal pred letom 70, se pravi, ne prej kot štirideset let po dogodkih.

Najstarejši ohranjeni zapis nauka pa so Pavlova pisma; Savel iz Tarza v Mali Aziji je bil rojen med letoma 5 in 10 n. št., bil je učenec znamenitega farizeja Gamaliela Starejšega, njegovo spreobrnjenje naj bi se zgodilo okoli leta 33 ali 34. Njegovo najstarejše ohranjeno pismo je *Prvo pismo Tesaloničanom* (okoli leta 50). V času od 53 do 57 nastanejo pisma Korinčanom (v *Prvem pismu Korinčanom* so deli, ki izvirajo iz nekega »predprvega« pisma), Filipljanom, Galačanom, Rimljanom in Filemonu. Ta pisma so nastala dobrih trideset let po smrti na križu. Pavel je bil obrtnik, že njegov oče je bil rimski državljani, rojen je bil v Tarzu v Mali Aziji, grščina mu je bila vsaj toliko domača kot aramejščina. Pavlova pisma danes poznamo v obliki, kakršno so dobila v rokah poznejših redaktorjev. Ti so iz treh do petih pisem Korinčanom naredili dve, ostanki »predprvega« so dobro prepoznavni v prvem. Domnevajo, da so bila pisma poškodovana in so jih prepisovalci rekonstruirali. Poleg tega so vanja tudi kaj dodali, včasih kot potrebno pojasnilo, včasih kot nelogičen dostavek, denimo »jaz pa Kristusov« (1 Kor 1:12), ko Pavel zavrača preštevanje, kdo sledi kateremu učitelju (Petru, Pavlu, Apolosu); v

nasprotju s Pavlom je dostavek »ženska naj v shodnici molči« (1 Kor 14:3isl.).

Druga Pavlova pisma so delo Pavlovih učencev.

4. Štirje kanonični evangeliji

Evangeliji so nastali pozneje, njihovi viri so bili pred tem prevedeni v grščino. Zgovoren je že začetek *Evangelija po Luki*; Luka namreč začenja s posvetilom Teofilu: »Ker⁶ so že mnogi poskušali urediti poročilo o dogodkih, ki so se zgodili med nami, kakor so nam jih izročili tisti, ki so bili od začetka očitvidci in služabniki besede, sem sklenil tudi jaz, ko sem vse od začetka natančno pozvedel, tebi, nadvse odlični Teofil, vse po vrsti popisati, da spoznaš zanesljivost naukov, o katerih si bil poučen.« Pisec tega evangelija, ki je obenem avtor *Apostolskih del*, nam jasno pove, da je do svojega poročila prišel s primerjavo in preverjanjem predhodnih, ki slonijo na poročilih neposrednih prič. Njegov evangelij je torej že tretja stopnja obdelave snovi: ustnemu izročilu sledijo poskusi pisne ureditve. Prva je nastala predhodna oblika *Evangelija po Marku*. Čeprav je vsak od teh evangelijev doživel več redakcij in torej nobeden nima enega samega avtorja, jih bomo zaradi enostavnosti obravnavali, kakor da so dela piscev, po katerih so poimenovani, torej Marka, Mateja, Luke, Janeza. Predhodni *pra-Marko* je skelet za dodelavo vseh treh sinoptičnih evangelijev. *Evangelij po Marku* je samo malo razširjen, dodatkov je malo, pripisana sta dva različna zaključna dela. Druga dva sinoptična evangelija imata še en skupen vir, zbirko logijev, imenovano Q.⁷ Iz nje izvirajo skoraj vsi logiji, ki jih je Matej združil v *Pridigo na gori*, enako velja za Lukovo *Pridigo na poljani* ter druge elemente, ki so skupni Mateju in Luki, a manjkajo pri Marku. Poleg tega sta imela vsak še svoje posebne vire, iz katerih sta vzela

6 Tako v SSP. Grško besedo *epeideper* bi točneje prevedli s *potem ko so pač* (že mnogi poskušali itn.). Pisec evangelija namreč ne trdi, da se je dela lotil zato, ker so o njem že prej pisali, temveč po več predhodnikih tudi on podaja to vsebino z namenom poučitev Teofila in drugih.

7 Z grško besedo *logion* (množina *logia*) ali poslovenjeno logij označujemo Jezusov izrek ali priliko. Zbirka Q nosi ime po nemški besedi *Quelle* »vir«.

vsak svojo različico Jezusovega rodovnika in pa vsak svojo zgodbo o Jezusovem rojstvu in otroštvu, Luka pa še vložek o dvanajstletnem Jezusu. S temi zgodbami pa sta evangelista dokaj skopa, saj v središču ni Jezusov življenjepis, temveč tisto, po čemer je Jezus *Kristus*, Mesija, Odrašenik: njegov nauk in kompleks križa. Marko govori samo o obdobju javnega delovanja, enako Janez.

Evangelij po Janezu je najpoznejši (šele po letu 85, morda celo okrog leta 100). Redakcija tega evangelija je povzročila mnogo diskusij med teologi; mnogi menijo, da njegovi deli niso v pravem vrstnem redu. Poleg tega je vanj vložena zgodba o grešnici, ki se slogovno bolj ujema z *Evangelijem po Luki* (in je v več rokopisih umeščena tja). Evangelij ima pa lastne vire, med katerimi je bila zbirka govorov in zgodb o pashi in Veliki noči, pa tudi neka zbirka logijev, drugačna od Q. Jezusov *Govor o luči*, ki je eden od virov, je bil v obdelavi razsekan na kose.

Zbirke logijev si lahko predstavljamo, odkar je bila leta 1945 odkrita knjižnica v koptskem jeziku, ki so jo v posodah položili v grob nekega meniha iz starega samostana Chenoboskion. Med najdenimi rokopisi je bil tudi *Evangelij po Tomažu* s 114 logiji, od katerih je večina vsebinsko in sporočilno sorodna kanoničnim evangelijem, skoraj vsak logij pa se začinja z napovedjo »Jezus je rekel«. S tem odkritjem v Gornjem Egiptu je bil pojasnjen tudi neki papirus, najden že v letih 1896–97 na drugem koncu Egipta, v ostankih nekdanjega samostana Oxyrhynchus, s sedmimi logiji tega evangelija v grščini.

Kakor je bilo že rečeno, se je za tri prve evangelije uveljavilo ime *sinoptični*: skupen je njihov skelet, ki je v *Evangeliju po Mateju* in *Evangeliju po Luki* razširjen. Znamenita govora – *Pridiga na gori* v *Evangeliju po Mateju* in *Pridiga na poljani* v *Evangeliju po Luki* – sta v mnogočem vzporedna, imata pa le malo skupnih mest z *Evangelijem po Marku*. Iz svojega vira je Matej in je Luka izbral tisto, kar se mu je zdelo teološko relevantno. Vsi štirje evangeliji imajo vsak lastne teološke poudarke.

Nastanek *Evangelija po Marku* postavlja *Jeruzalemska biblija* v leto 70, druga dva sinoptika v leto 80, *Evangelij po Janezu* pa v leto 85; zatem naj bi se zvrstila tri Janezova pisma, okrog 95 *Apokalipsa*, proti koncu stoletja *Judovo pismo*. *Prvo Petrovo pismo* naj bi morda izviralo

iz leta 64 ali 67, tik pred avtorjevo mučeniško smrtjo, *Drugo Petrovo pismo* pa postavljajo v leto 120; drugi viri navajajo za več teh del kasnejše datume (Hans Küng denimo za 2 Pt leto 150).

Evangeliji so šli skozi mnogo redakcij. Šele ob vstopu v 17. stoletje so dobili svojo današnjo podobo s štetjem vrstic in njihovim navajanjem za številko poglavja (npr. Mt 2,16–18 oz. Mt 2:16–18; pri Trubarju še samo »Math 2«). Ves čas so obstajale različne verzije besedila in v iskanju najboljše in najbolj pristne se je razvila tekstna kritika. Naj omenim, da ima, denimo, znameniti stavek božičnega sporočila angelov (»Slava Bogu na višavah [...]«) vsaj šest različnih verzij, po enih je poudarek drugega dela v smislu starega prevoda »in na zemlji mir ljudem, ki so dobre volje« (torej voljno delajo dobro), po drugih pa v smislu starega prevoda »ki so Mu po volji«, torej od Boga sprejeti. Katera različica je prava, je stvar zahtevnih teoloških interpretacij, zanesljivo pa je nesprejemljivo, da bi kaka cerkvena avoriteta »vedela«, kdo od ljudi »Mu ni po volji« ... Rokopis *Codex Bezae* vsebuje stavek: »Iste dne je videl nekoga, ki je delal v soboto, in mu rekel: 'Človek, če veš, kaj delaš, blagor ti, če pa ne veš, si preklet in prestopnik Postave.'« (Lk 6:4 sl.) V Bizancu so si prizadevali, da bi sinoptične evangelije poenotili, in so zato izenačevali besede in stavke v vzporednicah. Zaradi tega je bizantinski »textus receptus« za tekstno kritiko malo pomemben, zanimivi pa so stari sirske, koptski in drugi prevodi.

5. Apostolski očetje

Malo pred letom 100 so nastali tudi nekateri spisi, ki so se uporabljali v poučevanju vere enako kakor kanonična dela, danes pa se vodijo kot dela *apostolskih očetov*: *Prvo Klementovo pismo Korinčanom*, *Didache* (ali *Nauk dvanajstih apostolov*); iz tega časa je tudi *Pastir Herma*, verski poučni spis, ki so ga pripisovali bratu rimskega škofa Pija I. Okoli 110 pa je nastalo sedem vplivnih pisem antiohijskega škofa Ignacija ter pismo smirnskega škofa Polikarpa, ki jih niso vključevali v kanon. Isto velja za Barnabovo pismo (okoli 130) in za zbirko vseh dosegljivih pričevanj o Kristusu in apostolih, ki jih je okoli leta 130 zbral hierapolski škof Papias in od katere je do nas prišlo samo nekaj

odlomkov. Ob naslonitvi na *Prvo Klementovo pismo Korinčanom* je v drugem stoletju nastalo še *Drugo Klementovo pismo Korinčanom*, ki vsebuje nekatere iste citate.

Klement Rimski, Ignatij, Polikarp in drugi *apostolski očetje* navajajo Jezusove besede po svoje, po spominu in ne kot citate iz evangelijev. Klement Rimski npr. najprej pravi: »Tako namreč je govoril: 'Bodite usmiljeni, da boste dosegli usmiljenje; odpuščajte, da vam bo odpuščeno; kakor delate, tako vam bo storjeno; kakor dajete, tako se vam bo dalo; kakor sodite, tako boste sojeni; kakor boste izkazovali dobroto, tako bo dobrota tudi vam izkazana; s kakršno mero merite, s takšno se bo vam odmerilo.'« Navedek v tej obliki bomo zastonj iskali v evangelijih; njegove dele pa najdemo takole: Lk 6:36 sl. + Mt 7:1 sl. + Mt 5:7 + Mt 6:12, 14 sl. + Mt 7:12 + Lk 6:31. Težko presodimo, ali je Klement mesta prevzel iz evangelijev ali iz kake zbirke Jezusovih izrekov. Tako kot so zapisani ti izreki, se berejo kot samostojen govor. Ali pa: »Naj ne merijo na nas besede Svetega pisma, kjer pravi: ›Nesrečni so dvomljivci, tisti, ki so v duši razklani in pravijo: "To smo slišali tudi v času naših očetov, in glej, postarali smo se in nič od tega se nam ni zgodilo." O neumneži, primerjajte se z drevesom, vzemite vinsko trto! Najprej odpade listje, nato požene mladiko, zatem list, nato cvet, potlej pa kisel ter končno zrel grozd. Vidite, da v kratkem času sad na drevesu dozori.« Tudi to mesto bomo zastonj iskali v evangelijih, »razklani v duši« se omenjajo v Jakobovem pismu, dvomljivcem pa je namenjeno mesto v Petrovem pismu (2 Pt 3:4), ki je pol stoletja mlajše od Klementovega pisma Korinčanom! Na splošno pa so apostolski očetje več navajali iz *Starega testamenta* kot pa iz *Novega*.

Marsikateri citat *apostolskih očetov* pa korenini v nekanoničnih, torej apokrifnih evangelijih.

6. Evangeliji otroštva

Od kanoničnih evangelijev imata dva vsak svoje uvodno poročilo o Jezusovem rojstvu in otroštvu. Tako govori Matej o rojstvu, o magih z vzhoda ter o begu pred Herodom in vrnitvi, najprej pa podaja rodovnik, ki naj pokaže, da je Jezus Mesija (Maziljenec,

Christos) iz Davidovega rodu (značilno da preko Jožefa!), kot je bilo prerokovano. Matej začneja z rodovnikom, Luka pa ga vpelje šele v 3. poglavju, in to v obrnjenem zaporedju: od konca nazaj, značilno po krstu v Jordanu in besedah iz nebes: »Ti si moj ljubljeni Sin, nad teboj imam veselje.« Te besede je mogoče razumeti tudi v smislu adopcionizma: V tem trenutku je Bog Jezusa posvojil. Uvod je paralelna zgodba o spočetju in rojstvu Janeza (Krstnika) in Jezusa, kratek vložek o dvanajstletnem dečku Jezusu v templju ter o javnem delovanju Janeza Krstnika. Tudi tu je Jožef v rodovniku iz Davidovega rodu, pomenljive pa so besede (Lk 2:48 sl), ki razločijo med očetom (Jožefom) in Očetom (Bogom) in jih *starša* (Jožef in Marija) ne razumeta(!): »Ko sta ga zagledala, sta bila presenečena in njegova mati mu je rekla: 'Otrok, zakaj si nama tako storil? Tvoj oče in jaz sva te s tesnobo iskala.' Dejal jima je: 'Kako da sta me iskala? Mar nista vedela, da moram biti v tem, kar je mojega Očeta.' Vendar nista razumela besed, ki jima jih je rekel.«

Ta dva uvoda sta vse, kar je v kanoničnem *Novem testametu* posvečenega času pred Jezusovim javnim delovanjem. In to z razlogom. Martin Luther je v svojem uvodu v prevod *Novega testameta* zapisal: »Da pa Kristus v evangeliju in zraven Peter in Pavel podajajo mnogo zapovedi in nauk ter razlagajo Postavo, je treba upoštevati enako z vsemi drugimi Kristusovimi deli in blagodetmi. In enako kot poznati njegova dela in življenjsko zgodbo še ne pomeni poznati pravi evangelij, zakaj s tem še ne veš, da je premagal greh, smrt in hudiča – pravtako tudi to še ne pomeni poznati evangelij, če veš za tak nauk in zapoved, temveč [ga poznaš šele], ko pride glas, ki pravi, da je Kristus tvoj lasten z življenjem, deli, smrtjo, vstajenjem in vsem, kar je, ima, stori in zmore.«⁸ S stališča vere so za Luthra življenjepisni podatki Jezusa nekaj površinskega, kar nam dovolj prepričljivo pove z gornjimi besedami.

Helenistična doba pa je ljubila zgodbe. Grki so iz svoje mitologije naredili nekaj podobnega sodobnim telenovelam. Tako se je tudi v helenističnem krščanstvu razbohotilo iskanje nadaljnjih zgodb in podzgodb o Jezusu, zlasti o obdobju pred javnim delovanjem. Po-

8 Martin Luther, *Tukaj stojim. Teološko-politični spisi*, Ljubljana 2002, str. 12–13.

sebej mnogo je zgodb o Jezusovem otroštvu z razvijanjem in širjenjem snovi iz obeh kanoničnih začetkov evangelijev (ali *protoevangelijev*). Nastala je množica *evangelijev otroštva*.

Iz istega vira kakor Marijina zgodba iz začetka *Evangelija po Luki* in zgodba iz začetka *Evangelija po Mateju* se napaja najpopularnejši apokrif, t. i. *Protoevangelij po Jakobu* ali *Evangelij Marijinega materinstva*, pripisan Gospodovemu bratu Jakobu. Ta apokrif je marsikje bil vključen v kanon, v nekaterih kodeksih je preprosto priključen kot nekak uvod v *Evangelij po Marku*. Iz vsebine hitro vidimo, zakaj so ga pripisovali Jezusovemu bratu Jakobu: bil naj bi tako rekoč družinska kronika. Eden od kodeksov v uvodu takole navaja njegovo vsebino: »Poročilo svetega, slavnega in prejasnega apostola Jakoba, Božjega brata. To, kar govori o jalovosti Ane in neplodnosti Joahima, o njuni žalosti in o njuni molitvi, o spočetju presvete Bogorodice⁹ in o njenem rojstvu, o njeni radosti in vzgoji do končanega tretjega leta, o njenem vstopu v tempelj in vzgajanju do dvanajstega leta, medtem ko je bila v templju, o tem, kako je bila potem zaročena z Jožefom, spočela v svojem trebuhu od Svetega Duha, o tem, kako je Jožefa in njo preskusil svečenik, o cesarjevem preštevanju, o Jezusovem rojstvu, o magih in o tem, kako je bil umorjen Zaharija.«

Iz tega apokrifa sta grška in za njo rimska Cerkev prevzeli velik del imaginarija Marije: imeni Marijinih staršev (Joahim in Ana; čeprav je o tem dvomil Avguštin – *Contra Faustum* – ker da to nasprotuje Marijinemu poreklu iz Davidovega rodu, saj naj bi bil Joahim svečenik iz Levijevega rodu!), to, da je bila Marija čudežno spočeta, da je bil Jožef star in vdovec (»sveti Jožek, stari možek ...«) in da je Marija trajno ostala devica (»najsvetejša Bogorodica in ves čas devica Marija«, stoji v podnaslovu vsaj štirih kodeksov), Gospo-

9 Izraz *theotokos* »Bogorodica« je sprejel leta 431 koncil v Efezu, glavni zagovornik pa je bil aleksandrijski patriarh Kyrillos. V razpravi o razmerju med Kristusovo božjo in človeško naravo je to pomenilo zmago monofizitov, torej tistih, ki so Kristusu priznavali samo eno, in to božjo naravo. Izraz je torej v nasprotju z uradnim naukom tako grške kot rimske Cerkve o enotnosti *dveh* Kristusovih narav (»popoln človek in popoln Bog«). Na tem čudnem poimenovanju sloni potem grška in rimska »mariologija«, ki tudi na Marijo prenaša Božje attribute in dela iz nje več kot le človeško bitje.

dovi bratje pa iz Jožefovega prvega zakona. Dalje najdemo tu Jezusovo rojstvo v votlini; tudi stavek, da je Marija »spočela od Svetega Duha«, je tu mnogo bolj decideran kakor v *Evangeliju po Luki*, kjer stoji: »Sveti Duh bo prišel nadte in moč Najvišjega te bo obsenčila, zato se bo tudi Sveto, ki bo rojeno, imenovalo Božji Sin.« Kanonična verzija ni čisto enoumna zastran spočetja, zato mnogi moderni teologi opozarjajo, da tu ne gre za biološko oploditev po Svetem Duhu, temveč prej za posebno Božjo moč. Sicer pa zadobi Duh šele s prevodom v latinščino moški spol (*spiritus sanctus*), v grščini je *to pneuma* srednjega spola, v hebrejščini pa je *ruah* ženskega spola.

Obstoji tudi več vzporednic, med drugim v armenščini in latinščini. V mnogih so iste, včasih še obsežnejše anekdote, zgodbe o baticah, ki ugotavljajo nosečnost, in še in še.

Zgodbo tega »predevangelija« povzemata dva srednjeveška rokopisa – kodeks Arundel in kodeks Hereford; vpeljeta vola in osla, ki slavita novorojenega Jezusa ([86]), pri čemer se prvi sklicuje na preroka Izaijo (Iz 1:3), zraven pa imata še močno dopolnjeno zgodbo o magih z vzhoda, ki se med drugim naslanja na *Septuaginto* (Hab 3:2).

Omeniti velja še dva druga »evangelija otroštva«: *Evangelij po Psevdo-Mateju* in *evangelij po Tomažu* (ali *Evangelij po Tomažu Izraelcu*). Prvi je v svojem prvem delu latinska predelava t. i. *Protoevangelija po Jakobu*, nastala v 4. stoletju, v drugem in tretjem delu pa je kompilacija *Evangelija po Tomažu Izraelcu* in drugih virov, to pa je bilo dodano v 6.–7. stoletju ali še kasneje. Pomemben je kot prenos teh pripovedi v srednji vek. *Evangelij po Tomažu Izraelcu* je apokrif, ki je bil delno znan že Ireneju (u. ok. 202). Opis Jezusovega otroštva razširja do njegovega 12. leta in ga opisuje kot čudodelnika. Obstajajo dve grški verziji, daljša (A) in krajša (B), pa tudi latinska in gruzinska, tudi arabski *Evangelij Odrešenikovega otroštva* in arabska, latinska ter koptska *Zgodba Jožefa tesarja*. Zadnjo pripoveduje njegov sin Jezus. Jožef je Jezusov »oče po mesu«, torej telesni oče, in dočaka 111 let.

Na teh legendah temeljita dva vplivna srednjeveška teksta: *Zlata legenda* (*Legenda aurea*), njen avtor je Jacobus a Voragine, in *Speculum historiale*, njegov avtor pa je Vincenc iz Beauvaisa.

Kult jaslic, ki se začneja v visokem srednjem veku, delno v zvezi s Frančiškem Asiškim, ima velik del svojega imaginarija iz apokrifnih virov, saj sta predzgodbi v obeh kanoničnih evangelijih preskopi za fantazijo. Predvsem pa na njih temelji kult Marije, ki jo kanonična besedila predstavljajo kot spoštovano ženo in človeško mater, kasnejši razvoj pa je iz nje naredil napol boginjo, »Bogorodico«, ki je ne samo »brezmadežno« spočela, temveč bila tudi sama »brezmadežno« spočeta in po katoliški dogmi iz leta 1950 (Pij XII.; edina dogma, ki je bila razglašena brez koncila) celo »telesno vnebovzeta«. Jezus pa je na podlagi te tradicije postal Sin Božji v biološkem smislu.

7. Evangeliji delovanja

Vsi štirje kanonični evangeliji govorijo predvsem o Jezusovem javnem delovanju v njegovi aktivni dobi, o njegovem nauku in smrti ter vstajenju. Vzporedno z njimi se na isto obdobje usmerjajo apokrifni evangeliji, med njimi zlasti: *Evangelij po ebionitih*, *Evangelij po Hebrejcih*, *Evangelij po nazarejcih*, *Evangelij po Egipčanih*, *Matijevo izročilo*. Eden od teh evangelijev je vseboval perikopo o »grešnici, kateri je Gospod mnogo odpustil« (Evzebij jo umešča v *Evangelij po Hebrejcih*), in biblicisti so v tem prepoznali vir znamenitega vložka v *Evangeliju po Janezu* (Jn 7:53 do 8:11), ki ga nekateri kodeksi umeščajo v *Evangelij po Luki* (na konec 21. pogl.), kamor se slogovno bolj prilega.

Ebioniti zavračajo Pavla kot odpadnika in imajo en sam evangelij, v njem pa zanikajo rojstvo iz device.

Od naštetih evangelijev so ohranjeni samo citati v delih cerkvenih očetov. V muslimanskem svetu je bil popularen *Evangelij po Barnabi*, ki je morda povzet v Koranu.¹⁰ (Barnabovo pismo pa je bilo marsikje uvrščeno v pisemski razdelek NT; nekateri so Barnabi poleg tega pripisovali *Pismo Hebrejcem*.) Zanimiv problem je dejstvo, da najstarejši viri (npr. škof Papias) trdijo, da je bil *Evangelij po Mateju* napisan v hebrejščini (to ponavlja tudi Hieronim), kar se ne ujema s

10 Veliki odlomki takega evangelija tičijo v *Koranu* v suri 3:35-60.65, suri 4:153-9.171-2, suri 5:46-7.72-8.110-8, suri 19:2-40.88-92, suri 43:63-5, suri 61:6-7. Jezus (Isa) nastopa tu kot »Marijin sin«, je »Božji sel«, ali »Božji služabnik«, usmrtitev na križu ni uspela, Bog je en sam in ni Svete Trojice.

prepričanjem današnjih biblicistov¹¹ in Hieronimovo izjavo, da imajo mnogi »*Evangelij po Hebrejcih*, ki ga berejo nazarejci, za hebrejski izvirnik *Evangelija po Mateju*« (Hieronim, *In Is.* 11:2).

Najdenih je bilo tudi več koptskih fragmentov izgubljenih evangelijev. Zanimivo je, da je v enem od njih Janez Krstnik izrecno označen kot predhodnik, kar pojasnjuje srbsko pravoslavno ime zanj: Sv. Jovan Preteča.

Iz teh izgubljenih evangelijev so navajali mesta tudi *apostolski očetje* in jih dostikrat imeli za avtentično izročilo. Poznejši zgodnjekrščanski avtorji pa so variante iz teh evangelijev soočali s kanoničnimi, zlasti z *Evangelijem po Mateju*; iz *Evangelija po nazorejcih* navajajo Origen, Evzebij in Hieronim, iz *Evangelija po Hebrejcih* Origen, Hieronim in Klement Aleksandrijski, iz *Evangelija po ebionitih* Epifanij, iz *Evangelij po Egipčanih* Klement Aleksandrijski, iz *Evangelija po Petru* Origen, Teodoret in Evzebij. Iz teh ali sorodnih virov so črpali *agrafa* (ali »nezapisane Jezusove besede«) pisec *Drugega Klementovega pisma Korinčanom*, Didymus, Origen, Irenej, Klement Aleksandrijski, Tertulijan in drugi.

8. Evangelij po Tomažu

V menihovem grobu v Nag Hammadiju (nekdanji Chenoboskion) je bil najden leta 1945 znameniti *Evangelij po Tomažu*. V istem kodeksu z njim pa so bili tudi povsem gnostični apokrifni *Evangelij po Filipu* in različni gnostičnih spisi. Srečanje zgodnjega krščanstva in gnosticizma je bilo mnogovrstno: od *Evangelija po Janezu*, ki se v jeziku približuje gnostičnemu govoru, Pavlove polemike proti »napačni gnozi« do gnostičnih teologov Markiona, Valentina, Karpokrata, katerih dela je glavni tok krščanstva zavrgel, in gnostične

11 V nasprotju s trditvami, da je Matej zelo dobro seznanjen z izraelsko tradicijo, navajajo kritiki, da so Matejeve omembe judovskih običajev zelo splošne in nekonkretne, zlasti pa omenjajo, da je pri njem ravno ob citatu, ki se navezuje na sceno o maziljenju iz *Starega testamenta* (1 Kr 1:33s in 2 Kr 9:13), iz ene jezde živali (1 Kr 1:34 »mula«) nastala oslica z mladičem (Mt 21:2ss) – pravilni prevod bi bil nekako »osel, mlada žival«, ne pa »oslica in z njo mladič«; osnova je torej prevzem napačnega prevoda v grščino. Ko bi bil *Evangelij po Mateju* izvorno aramejski ali celo hebrejski, bi se to ne zgodilo.

kozmeteologije. V gnostično tradicijo uvršča Irenej tudi že omenjeni *Evangelij po Psevdo-Mateju*.

Evangelij po Tomažu, kakršen je bil najden, je prepis starejšega vira, ki je nastal v 4. stoletju. Korenine tega evangelija pa so enako stare kot korenine kanoničnih evangelijev. Da gre za prepis, se vidi tudi po tem, da sta v njem dve strani ostali prazni, in to sredi logija,¹² ker sta bili v času prepisovanja očitno sprijeti in ju je prepisovalec preskočil. Gre za zbirko 114 logijev v koptskem prevodu iz grščine, polne grških citatnih besed. Grško vzporednico dela besedila vsebujejo trije papirusni odlomki, odkriti v ostankih nekdanjega samostana Oxyrhynchus. Starost teh logijev lahko spoznamo tudi po tem, da nekatere Klement Aleksandrijski navaja kot dele *Evangelija po Hebrejcih*, druge pa po *Evangeliju po Egipčanih*.

Začetne besede tega evangelija so: »To so skrivne besede, ki jih je govoril Živi Jezus in zapisal Dvojček Juda Tomaž.« Hebrejsko ime Thomas pomeni Dvojček (grško Didymos). Med učenci ima Tomaž (»nejeverni Tomaž«) neki poseben status, saj mu tu »Živi Jezus« zaupa skrivne besede, med njimi tudi tri take, ki jih ne sme nikomur povedati, kajti sicer bi ga drugi učenci kamenjali: »Jezus je rekel učencem: 'Primerjajte me in povejte mi, komu sem podoben.' Simon Peter mu je dejal: 'Ti si kot pravični angel.' Matej mu je dejal: 'Ti si kot modrec, ki vse razume.' Tomaž mu je dejal: 'Učenik, moja usta sploh ne bodo zmogla reči, komu si podoben.' Jezus je rekel: 'Nisem tvoj učenik, odkar si pil in se upijanil od vrelca, ki sem ga izmeril [ali: izkopal].' In potem ga je vzel in odpeljal na samo in mu rekel tri besede. Ko pa se je Tomaž vrnil k tovarišem, so ga vprašali: 'Kaj ti je rekel Jezus?' Tomaž jim je dejal: 'Če vam povem eno od besed, ki mi jih je rekel, boste pobrali kamne in jih metali vame; in ogenj bo prišel iz kamnov in vas sežgal.'«

Logiji iz *Evangelija po Tomažu* so v prvi polovici vsebinsko približno urejeni okrog štirih vprašanj: kaj je spoznanje (log. 1–9), kdo je Učenik (log. 10–17), kdo so učenci (log. 18–38), kaj zahteva Učenik (log. 39–53). Druga polovica (log. 54–114) ni tako sistematizirana, v

12 Logij 95 se glasi takole: »Če imate denar, [dve prazni strani] ga ne posojajte za obresti, temveč dajte tistim, od katerih ga ne boste dobili [nazaj].«

njej so tudi dublete k prejšnjim logijem; najbrž je bila pripisana iz drugih virov. Papirusi iz Oxyrhyncha imajo grške vzporednice k logijem 1–7, 26–33 ter 36–39, drugo se ni ohranilo ali ni bilo najdeno.

Če primerjamo ta evangelij s kanoničnimi, zlasti s sinoptiki, se nam pokaže, da se nekateri logiji skoraj dobesedno ujemajo s katerim od kanoničnih, nekateri so bolj koncizni in zgoščeni, nekateri so širši ali pa zvežejo dve sporočili, ki sta v kanoničnem evangeliju ločeni, ali nasprotno, ločujejo dve sporočili, ki sta v kanoničnem evangeliju združeni. Včasih iz istih besed izhaja pri Tomažu drugačen nauk, včasih pa je isti nauk izražen z drugimi prisposodobami. Samo 13 logijev in del dveh logijev pa ima radikalno drug slog in nauk kot kanonični evangeliji. Manj vzporednic se nanaša na *Evangelij po Janezu*, med njimi je zanimiv logij, ki ima vzporednico v *Govoru o luči* (ta je pri Janezu razkosan na posamezne izreke). Med sinoptičnimi evangeliji prevladujejo vzporednice z deli, ki jih imata *Evangelij po Mateju* in *Evangelij po Luki* iz vira Q.

Izrek, da nihče ni prerok v svojem domačem kraju, je pri Tomažu razširjen (log. 31): »Noben prerok ni sprejet v svojem domačem kraju, noben zdravnik ne zdravi tistih, ki ga poznajo.« Tudi v krščanski tradiciji velja, da je bilo zdravljenje ena od nalog učiteljev vere, kot je še danes v raznih religijah, denimo v tibetanskem budizmu.

Logij 12 povezuje ta evangelij z judeokrščanstvom: »Učenci so rekli Jezusu: 'Vemo, da boš šel od nas. Kdo bo ta, ki bo višji med nami?' Jezus jim je dejal: 'Od koderkoli pridete, boste šli k Jakobu Pravičnemu, zavoljo katerega sta nastala nebo in zemlja.' Jakob Pravični je Jezusov rodni brat, ki je vodil jeruzalemsko prakrščansko občino v judeokrščanskem duhu. Sklepni stavek »zavoljo katerega sta nastala nebo in zemlja« se nanaša na pravičnost, »katere temelj sta nebo in zemlja«. Navezava na čas, ko je jeruzalemsko občino vodil »Jakob, Gospodov brat«, ki je bil leta 62 na ukaz vrhovnega svečenika Anana usmrčen s kamenjanjem, priča o starosti izvirnika tega evangelija.

V evangeliju so poimensko navedeni trije učenci (Dvojček Juda Tomaž, Simon Peter, Matej) in dve učenki (Marija in Salome). Značilno je, da sta učenki enakovredni z učenci. Podobno vlogo ima

učenka Salome v navedku Klementa Aleksandrijskega iz *Evangelija po Egipčanih*: »Ko je Salome vprašala, kdaj se bo zgodilo, [da bo prišlo kraljestvo], ji je Gospod rekel: »Kadar boste odložili oblačilo sramu in kadar bosta dva postala eno in bo moško skupaj z ženskim niti moško niti žensko.« Klementu Rimskemu pripisano *Drugo Klementovo pismo* navaja iste besede kot odgovor »nekomu«, napisano je torej v dobi, ki ženske briše iz seznama učencev. V *Evangeliju po Tomažu* so te besede del logija 22.

V času helenizma je bilo veliko razprav o »kristologiji«, zlasti o eni ali dveh Kristusovih naravah: samo Božji in navidezni človeški ali popolni Božji in popolni človeški. Ko je aleksandrijski patriarh Kyrillos leta 431 na koncilu v Efezu dosegel, da so Marijo dogmatsko razglasili za Bogorodico (*theotokos*), je to imelo posledice tudi za kristologijo. Na poseben način pa se vprašanje kaže skozi logij 101: »Jezus je rekel: 'Kdor ne sovraži očeta svojega in matere svoje tako kot jaz, ne zmore biti moj [učenec]. In kdor ne ljubi očeta svojega in matere svoje, tako kot jaz, ne zmore biti moj [učenec], zakaj moja mati [me je rodila], toda moja prava [mati] mi je dala življenje.« Najprej opazimo, da je beseda o »zmore biti moj učenec«, torej ne o mogočnosti, temveč o zmožnosti. Zmora biti le tisti, ki »sovraži tako kot jaz« in »ljubi tako kot jaz« – koga?

»Oče in mati« iz prvega stavka nista identična z »očetom in materjo« iz drugega stavka, kar je izrecno povedano glede na mater: »mati« versus »prava mati«. A saj za očeta že imamo kanoničnega in tukajšnjega antipoda, namreč v štirih logijih Očeta, in v petih Očetovo kraljestvo. Ta Oče postane tudi Oče Jezusovih učencev (izrecno omenjen v devetih logijih). Kdo pa je »prava mati«, ki »mi je dala Življenje«?

Odgovor na to vprašanje daje navedek iz *Evangelija po Hebrejcih* pri Origenu in Hieronimu: »[...] Odrašenik pravi: »Pravkar me je moja mati, Sveti Duh, prijela za enega od mojih las in me prenesla na veliko goro Tabor.« Mesto se nanaša na skušnjave (prim. Mt 4:8) in postane bolj razumljivo, če vemo, na kar opozarja že Hieronim, da je v hebrejščini Sveti Duh (*ruah*) ženskega spola (Hieronim pikro pripominja, da ima tu duša, zaročenka logosa, taščo, namreč Svetega Duha).

Sveta Trojica so torej v tej verziji Oče, Mati in Sin; Jezus ima očeta Jožefa in mater Marijo, Kristus pa Očeta in Mater. Po očetu in materi ima brate in sestre, po Očetu (in Materi) pa učence in učenke, ki so njegovi resnični bratje in sestre. Taka kristologija z jasnim razmejevanjem obeh narav – Božje in človeške – je bila potem splošno sprejeta pri gnostikih.

Sam *Evangelij po Hebrejcih* pa je v stari Cerkvi dolgo veljal za liturgično uporabno vzporednico kanoničnim evangelijem. Doktrinarni spori prvih ekumenskih koncilov (arijanski spor, spor z monofiziti, vprašanje »bogorodice/theotokos«, vprašanje ene ali dveh volj itn.) so seveda položaj bistveno spremenili. Toda očitno so ponekod, še prav posebej v Egiptu, v samostanih dolgo ohranjali tudi nepravoverne tekste. O tem priča koptski tekst, ki ga je 1915 objavil E. A. W. Budge: (Pseudo-)Kyrillos sprašuje meniha v Maiomi v Gazi: »Kje v štirih evangelijih pa piše, da je sveta devica mati Božja Marija 'moč'?« In menih odgovori: »V *Evangeliju po Hebrejcih*.« Nato Kyrillos vpraša: »Je mar pet evangelijev? Kateri je peti?« Menih odgovori: »To je evangelij, ki je bil napisan za Hebrejce.« Kyrillos potem prepriča meniha in ga pripravi do tega, da sežge knjige s tem naukom. Ker je bil pravi Kyrillos škof v Aleksandriji 412–444, je to terminus post quem za izposojlo imena (Pseudo-)Kyrillos.

Logiji iz *Evangelija po Tomažu* se pri cerkvenih očetih dostikrat navajajo kot citati iz *Evangelija po nazorejcih*, *Evangelija po Hebrejcih*, *Evangelija po ebionitih*, *Evangelija po Egipčanih* ter *Evangelija po Petru*. Vse to govori za starost in razširjenost te tradicije, ki so jo šele počasi izločili iz rabe.

9. Evangelij po Judi Iškariotu

Evangelij po Judi Iškariotu je bil pred nekaj leti objavljen tudi v slovenski izdaji revije *National Geographic*, namreč tisto, kar je od rokopisa po mnogih letih prekladanja med privatnimi lastniki ostalo. Zgrajen je na tezi, da je Juda Iškariot najbolj tragična figura, saj je njegova žrtev največja: Jezus mu je naročil: »Stori, kar moraš storiti!« To pa je ukaz, naj stori tisto, kar je nujno za razplet. A namesto čudeža, s katerim bi Bog osvobodil Jezusa, dočaka Juda

Iškariot Jezusovo smrt, njegovo izvršitev Jezusovega ukaza pa vsi razumejo kot izdajstvo. Kaj pomeni Ischariotes, ni jasno, mnogi pa v tem vidijo naziv *sikarja*, torej »bodalar«. Bodalarji so pričakovali, da bo mesija premagal rimske okupatorje in obnovil Izrael. Med apostoli jih najdemo kar nekaj, prepoznamo jih po vzdevkih »zelot«, »kananajec«, in po gornji hipotezi tudi »sikarja«. Oporišč v kano-ničnih evangelijih je več: Jezus ve, kaj ga čaka, in moli, »naj gre ta kelih mimo mene«; ve, kdaj bo prišel Juda in s kakšno nalogo; razlaga, da to dela po njegovem naročilu (Mt 26:36–44, 45–50); Judov obup (Mt 27:3–5); Jezusova napoved smrti in vstajenja (Mk 10:33–34). V evangelijih je tudi drugačna, negativna razlaga (Mk 14:34–36; Mk 14:41–45; zlasti Lk 22:1–6 in Lk 23:47–48; najbolj Jn 18:1–12). V *Apostolskih delih* (Apd 1:15–20) je nasproten prikaz kakor v evangeliju (Mt 27:3–5).

Evangelij po Judi Iškariotu je poskus drugačne interpretacije dejstva, da je Juda orodje za izpolnitev Božjega načrta. Prikaz v *Evangeliju po Mateju* ga slika kot tragično figuro, za pisce *Evangelija po Marku*, *Evangelija po Luki*, *Apostolskih del* in *Evangelija po Janezu* pa je zgolj izdajalec. Na to se navezuje tudi tradicija, ki mu pripisuje tudi skopost pri maziljenju nog. V nekaterih vzhodnih cerkvah je bil aspekt Božjega orodja in tragičnosti Judove vloge v ospredju, večina cerkva pa se je zadovoljila z obsodbo izdajalca. Interpretacija, ki poudarja Jezusovo naročilo Judi (»Stori, kar moraš storiti«), včasih pritegne tudi poročilo o Jezusovih besedah na križu: »Okrog devete ure je Jezus zavpil z močnim glasom: 'Eli, Eli, lema sabahthani?', to je, 'Moj Bog, moj Bog, zakaj si me zapustil?'« (Mt 27:46.) A dalje se v okviru tega prikaza v to ne moremo spuščati.

10. Evangelij po Petru

Po imenu in kratkih citatih je *Evangelij po Petru* znan že iz antike. Odkrit je bil v menihovem grobu v Egiptu (daljši fragment) 1886–87. Po snovi je soroden *Evangeliju po Mateju*, toda z drugimi poudarki: ekskulpiranje Pilata in obremenitev Judov, več gnostičnih pou-darkov. Soroden je sirskeemu gnosticizmu. Ohranjeni del govori o pasijonu.

11. Rehabilitacija Pilata

a) *Nikodemovo poročilo* poroča o križanju, pogrebu in vstajenju z navajanjem prič, o prijetu in čudežni rešitvi Jožefa iz Arimateje itd. Nato imamo poročanje o Jezusovem odhodu v predpekeln in osvoboditvi tamkajšnjih duš pravičnih. Na koncu imamo dopisovanje Pilata s cesarjema Tiberijem in Klavdijem.

b) *Evangelij po Gamalielu* (ohranjen v etiopskem prevodu, ki je prevod iz koptščine) poudarja Marijino vlogo v pasijonu, ekskulpiranja Pilata in njegovo ženo in obremenjuje Jude.

c) *Pripoved Jožefa iz Arimateje* navaja med drugim imeni levega in desnega razbojnika: Gesta in Dizma. Iz podobnega vira izvemo tudi, da je bilo vojaku, ki je prebodel Jezusov stran, ime Longinus.

d) Pilatov cikel: Cesar Tiberij ne sprejme Pilatovega opravičila za nepravilno usmrtno in ga obsodi na ječo, v kateri ga sam potem usmrti. Jezus sam pa Pilatu oprost, saj je bil zaveden, in sprejme njega in njegovo ženo v nebesa.

12. Evangelij po Bartolomeju

Evangelij po Bartolomeju je ohranjen je v dveh cerkvenoslovanskih prevodih, v latinskem in koptskem prevodu in v grščini. Apostol Bartolomej v njem poroča o pogovoru z vstajlim Kristusom. Evangelij vsebuje tudi pogovor z Marijo.

13. Knjiga o Jezusovem vstajenju

Knjiga dodaja zgodbi iz kanoničnih evangelijev različne legende.

14. Transitus Mariae

Spis opisuje Marijino smrt; najprej prikaže njeno poslavljanje pred smrtjo od staršev in apostolov, nato navzočnost angelov ob njeni smrti. Pripoveduje o Satanu, ki hoče uničiti njeno truplo in pobiti apostole, toda apostoli jo spoštljivo pokopljejo. V nekaterih verzijah (npr. koptski) jo Kristus pokliče iz groba in jo telesno vzame v nebesa. Vir zadnje katoliške dogme (1950) je torej ta stara legenda.

15. Sklepna pojasnila

Velik del apokrifne literature k *Novemu testamentu* je literarna obdelava oseb in dogajanj, ki se vežejo na Jezusovo življenje in delo; na način helenistične literature navajajo konkretna imena in konkretne podatke, ki jih v kanoničnih besedilih ni, podajo pa oporo za tako imenovano »ljudsko pobožnost« (jaslice), podatke o Marijinih starših ter imeni desnega in levega razbojnika. Druge sestavine stopnjujejo nekatere prvine, ki jih vsebujejo tudi kanonični evangeliji. Ko so bili judeokristjani izločeni iz judovskega občestva, so namreč uredniki evangelijev in potem še toliko bolj apokrifov glavno krivdo za Jezusovo smrt pripisali Judom, Rimljanom pa je ostala samo postranska krivda, ker so se pustili zapeljati. Apokrifna literatura poskuša celo do kraja oprati Pilata in poveljati Pilatovo ženo.

Manjši del apokrifov pa predstavlja zanimive vzporednice h kanoničnim evangelijem, to so predvsem *Evangelij po Tomažu*, *Evangelij po nazorejcih*, *Evangelij po Hebrejcih*, *Evangelij po ebionitih*, *Evangelij po Egipčanih*.

Kanon je nastajal postopoma. Od današnjih kanoničnih sestavin je bila vanj najpozneje sprejeta *Apokalipsa*. Eusebios iz Cezareje (ca. 260-340) pravi, da jo je mogoče, če se šteje za primerno, obravnavati med spisi, ki so splošno sprejeti. A še Nikephoros, carigrajski patriarh v letih 808–816, deli spise na a) kanonične, b) razpravljane, a ne kanonizirane (mednje šteje *Janezovo Razodetje* s 1400 vrsticami, *Petrovo Razodetje* s 300 vrsticami, *Barnabovo pismo* s 1360 vrsticami, *Evangelij po Hebrejcih* z 2200 vrsticami), in c) apokrifne. Druge cerkvene avtoritete navajajo drugačne sezname. Že Eusebios poleg a) splošno sprejetih svetih spisov tudi b) spodbijane, torej takšne, ki jih priznavajo samo nekatere cerkve, c) popačene, ki nimajo vrednosti kanoničnih, a ne vsebujejo krivih naukov (denimo *Evangelij po Hebrejcih*, *Petrovo Razodetje*, *Janezovo Razodetje*, *Pavlova Dejanja*, *Pastir Herma*), d) heretične (evangeliji po Petru, po Tomažu, po Matiji, *Janezova dejanja* idr. Najobsežnejši seznam apokrifov obsega *Decretum Gelasianum*, imenovan po rimskem škofu (ali papežu) Gelaziju (u. 496): kar 60 naslovom, med njimi razna *Dejanja* (Andrejeva, Toma-

ževa, Petrova, Filipova), *evangelije* (po Matiji, po Barnabi, po Jakobu Mlajšem, po Petru; po Tomažu, »ki so ga uporabljali manihejci«; po Bartolomeju, po Andreju, evangelij otroštva) in še drugo. Proces odbiranja in redigiranja spisov *Novega testamenta* je bil torej zapleten in dolgotrajen, in zato so nekateri spisi, ki danes štejejo za dela apostolskih očetov, marsikje veljali za dele kanoničnega *Novega testamenta*: *Barnabovo pismo*, *Prvo Klementovo pismo Korinčanom*, *Pastir Herma* in še druga. Prav tako se je dolgo odločalo, kateri evangeliji ne spadajo v kanon.

V Bizancu so potem celo kanonične štiri evangelije usklajevali med seboj in zabrisovali razlike v besedah in poudarkih. Bizantinski »textus receptus« ali »sprejeto besedilo« se danes ne upošteva več, saj je tekstna kritika, ki se je začela s humanizmom, postala pozorna ne le na razlike med štirimi evangeliji, temveč tudi na rokopisne različice besedila. Erazem Rotterdamski je s svojim raziskovanjem ustvaril tudi podlago za Luthrov prevod. Luthrovo načelo *sola scriptura* – »zgolj sveto pismo« – je pomenilo: očistimo vero vseh legend.¹³ Vse, kar je v ljudsko verovanje vnesla gostobesedna radovednost in domiselnost helenizma in vpletla v apokrifne, je torej odvrnil. Vsa ta dela bogate domišljije, ki so bogatila grško in rimsko ljudsko pobožnost ter prodrla tudi v ti dve teologiji, so zanimiva za bralca kot dokumenti svojega časa. Tisti elementi iz teh spisov pa, ki so vendarle zapisi nauka samega Jezusa, ostajajo v spominu z mnogo večjo težo. A treba jih je znati razbrati.

13 Luther je za legendo pikro pripomnil, da je to *Lügende* (ali po slovensko »laganda«; *lügen* pomeni »lagati«). Iz te Luthrove pikre pripombe izvajajo besedo »raca« za lažno informacijo: v velikih delih Nemčije ni razlike v izgovorjavi med zvenečimi in nezvenečimi soglasniki, tako da *ä* imenujejo *weiches T* (»mehki t«); in tako je tudi iz *Lügende* nastala *Lüg-Ente* ali »lažniva raca«. Ta *Ente* se je potem osamosvojila, postala francoski *le canard* in tako dalje ...

Milbank) understandings of non-Christian religions and interfaith relations, all of which enjoy considerable influence in theology in the UK today. I then examine two examples of more recently developed positions that attempt to move the debate forward and overcome the universalist-particularist dichotomy: one by a 'postliberal-evangelical-universalist', Tom Greggs, another by a pluralist-syncretist, Perry Schmidt-Leukel. In the final discussion of these positions, I argue that the (over-)emphasis on particularism, characteristic of postliberal and radical orthodox positions, has in an important sense run out of steam: it has ended up in a theologically and philosophically unsatisfactory 'agnostic imperative' (from the Christian perspective) about the religious and ethical value of non-Christian traditions and syncretisms.

UDC 229:27-246

Božidar Debenjak

Apokriphe des Neuen Testaments

Die Vorlesung über die Apokryphen des Neuen Testaments erklärt zuerst den Begriff *apokryphon* in seinem Verhältnis zum Kanon; dann werden die drei Typen der Apokryphen dargestellt: zuerst die, von denen die Legenden über die Kindheit Jesu und Marienlegenden stammen, dann die Parallelen zu den Tätigkeitsberichten Jesu in kanonischen Evangelien, zuletzt kurz die eigen- und andersartige Theologie des *Evangeliums nach Judas*.

UDC 26/28:239:27-1

Božidar Debenjak

Hans Küng über die Geschichte und Paradigmen des Christentums

Die Vorlesung versucht die wesentlichsten Themen aus dem monumentalen Buch von Hans Küng *Das Christentum. Wesen und Geschichte* im Zusammenhang knapp darzustellen, und zwar sowohl die Thesen Küngs über das Wesen des Christentums, die auf seinem Werk *Christ sein* fußen, wie seine Geschichte des Christentums als einen Wechsel der Paradigmen und ihr nachfolgendes Nebeneinander.